

„SO ŽIDOM SOM NEVYJEDNÁVAL.“ K ARIZÁCIÁM SPISOVATEĽA ĽUDOVÍTA MISTRÍKA-ONDREJOVA

JÁN HLAVINKA

HLAVINKA, Ján. *“I never negotiated with Jew.”* On the Aryanizations of the writer Ľudovít Mistrík-Ondrejov. *Historický časopis*, 2019, 67, 3, pp. 501-519, Bratislava.

The study is devoted to the participation of the notable Slovak writer Ľudovít Mistrík-Ondrejov in the Aryanization of Jewish property in Slovakia in the period 1939 – 1945. The fact that Ľudovít Mistrík-Ondrejov profited from the Aryanization of Jewish firms is relatively well-known and was already publicized in connection with the bookshop owning Steiner family, whose business Mistrík-Ondrejov Aryanized. The present study is a comprehensive study of the Aryanizing activities of Ľ. Mistrík-Ondrejov, covering not only the Aryanization of the Steiner bookshop, but also of the Känzler Brothers firm in Bratislava from which Ľ. Mistrík-Ondrejov personally profited. The study provides hitherto unknown fact about both Ľ. Mistrík-Ondrejov's Aryanizations.

Key words: Holocaust. Aryanization. Bratislava. Ľudo Mistrík-Ondrejov. Jews.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.3.6>

Životný príbeh spisovateľa Ľudovíta Mistríka, ktorý publikoval pod umeleckým pseudonymom Ľudo Ondrejov, môže slúžiť ako presvedčivý príklad pre tvrdenie, že každá osobnosť má viacero životopisov. Smerom k publiku vystavuje ten „verejný“ a okruh najbližších ju pozná podľa „súkromného“, pričom verzie oboch sa v čase aktualizujú. Toto tvrdenie platí zjavne aj u „čítankových“ spisovateľov, o živote ktorých sa mnohí dozvedajú len selektívne vybrané fakty z učebníc literatúry, prípadne z krátkych medailónov v ich dielach.

Známeho slovenského spisovateľa Ľudovíta Mistríka-Ondrejova dnes verejnosť nepozná len ako autora románu *Zbojnícka mladosť*, cestopisu *Africký zápisník* a ďalších diel, ale aj ako človeka, u ktorého sa rokmi čo-to poodkrylo aj z toho „súkromného životopisu“. Je známe, že Ľ. Mistrík-Ondrejov sa počas Slovenskej republiky (1939 – 1945) podieľal na nútenom vyvlastnení a prevode židovského majetku, označovanom vo svojej dobe pojmom „arizácia“ a fakt, že arizoval významné bratislavské kníhkupectvo a obchod s hudobníkmi rodiny

Steinerovej sa už dávnejšie objavil nielen v historických prácach,¹ ale aj na stránkach slovenských novín a časopisov.²

Do istej miery sa dá povedať, že Ľudo Mistrík-Ondrejov patrí medzi najviac medializovaných slovenských arizátorov. Prispelo k tomu aj zverejnenie zachovaného dokumentu, v ktorom, po arizácii kníhkupectva patriaceho rodine Steinerovej v Bratislave pôvodných majiteľov tejto firmy a ich rodinných príslušníkov písomne označil za nepotrebných pre kníhkupectvo a napísal, že ich odtransportovaním neutrpí ani kníhkupectvo, ani slovenský štát.³ Tieto informácie ale nepodávajú celý obraz o arizačných aktivitách Ľ. Mistríka-Ondrejova. V predloženej štúdii sa pokúsím podať komplexnejší pohľad na arizácie tohto známeho slovenského spisovateľa a zároveň aj na to, ako ich sám v uvedenom období reflektoval.

Proces arizácie židovských firiem, z ktorého profitoval aj Ľudovít Mistrík-Ondrejov, bol pomerne komplikovaný a plný zvrátov. Začal sa *de facto* v roku 1939, vyvíjal sa na pozadí politického zápasu medzi konzervatívnym a radikálnym krídlom vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany celý rok 1940, vrcholil v roku 1941 a napokon pomalým tempom ustával vlastne až do samého pádu ľudáckeho režimu.

Na diskusie o arizácii, ktoré sa začali už v období autonómie Slovenska, nadväzovali v roku 1939 rôzne prípravné opatrenia, ako napríklad zavedenie funkcií dočasných správcov a dôverníkov do židovských podnikov, spojené s debatami o tom, ako sa má arizácia vykonávať. V apríli roku 1940 prijal Snem Slovenskej republiky takzvaný prvý arizačný zákon, vytvorený úradníkmi ministerstva hospodárstva, ktorý celý proces po prvýkrát upravoval.⁴ Zdalo sa, že arizácia firiem sa bude uberať cestou, ktorú vytýčilo Tisovo konzervatívne krídlo. Do arizácie firiem boli zahrnuté len firmy židovských vlastníkov s menej ako 20 zamestnan-

- 1 TRANČÍK, Martin. *Medzi starým a novým. História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo PT, 1997, ISBN 8096702696.
- 2 GLEVICKÁ, Marcela. Dedička antikvariátu Steinerovcov prežila vojnu vďaka pestúnke, keď arizátor Ondrejov poslal jej rodičov do Osvienčimu. In *Denník N* [online]. Dostupné online: <<https://dennikn.sk/531876/dedicka-antikvariatu-steinerovcov-prezila-vojnu-vdaka-pestunke-ke-d-arizator-ondrejov-poslal-jej-rodicov-do-osviencimu/>> [cit. 2019-01-10]; SIVÝ, Rudolf. V detstve ju Tiso hladkal po vlasoch. Matku roztrhali psy v Osvienčime. In *Aktuality.sk* [online]. Dostupné online: <https://www.aktuality.sk/clanok/365047/v-detstve-ju-tiso-hladkal-po-vlasoch-matku-roztrhali-psy-v-osviencime/> [cit. 2019-01-10].
- 3 TRANČÍK, ref 1, s. 208, NIŽŇANSKÝ, Eduard (eds.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005, Dokument č. 321, s. 406. ISBN 8096924230.
- 4 Zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch. *Slovenský zákonník*, roč. 1940, s. 163-172; HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč.15, č. 7, s. 151. ISSN 0572-3043.

cami. Prvý arizačný zákon dal župným úradom a ministerstvu hospodárstva kompetenciu rozhodovať, či budú firmy židovských vlastníkov zlikvidované, alebo arizované, teda predané novým nežidovským majiteľom. Arizátori mali byť na arizáciu konkrétnej firmy alebo jej väčšinového majetkového podielu kvalifikovaní a zároveň mali disponovať určitým kapitálom na zaplatenie majetku získaného v arizácii. Zrejme z akejsi ekonomickej opatrnosti konzervatívneho krídla HSĽS sa v prvom arizačnom zákone poskytovala židovským majiteľom firiem na Slovensku možnosť vybrať a navrhnúť úradom arizátorov svojich firiem, čo sa dobovo nazývalo pojmom „dobrovoľná arizácia“. Pôvodný majiteľ firmy tak mohol úradom navrhnúť konkrétneho arizátora väčšinového podielu vo svojej firme.⁵ Všetko však muselo prejsť schválením ministerstva hospodárstva. Inak už režim nedal pôvodným majiteľom žiadny oficiálny priestor na ovplyvnenie arizačného procesu a mohli sa len nečinne prizerať, ako ich úradným rozhodnutím oberie o ich zdroj príjmu. Prvý arizačný zákon nadobudol účinnosť 1. júna 1940.⁶

Presne tu niekde sa začína písať arizačný príbeh firmy, ktorú neskôr arizoval spisovateľ L. Mistrik-Ondrejov, kníhkupectva Zigmund Steiner, sídliaceho na Ventúrskej 22 v Bratislave. Aká to bola firma?

Kníhkupectvo Zigmund Steiner (niekedy označené tiež Sigmund Steiner) patrilo na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia medzi najvýznamnejšie firmy vo svojom odbore na Slovensku a jeho história v tom čase siahala bezmála 100 rokov dozadu. Roku 1848 získal židovský obchodník Sigmund Steiner sobášom s vdovou Jozefinou Königovou malý obchod s použitými knihami a antikvariát, ktorý J. Königová založila v roku 1847, krátko pred svadbou. Sigmund Steiner obchod zveľaďoval a v roku 1867 do neho prijal aj svojho najstaršieho syna Hermana. Ten sa najprv ako praktikant vyučil v kníhkupectve v Lipsku a v roku 1878 prevzal celé kníhkupectvo od otca s tým, že firma aj naďalej niesla meno Sigmund Steiner. Práve Herman Steiner presťahoval kníhkupectvo na „lepšiu adresu“ v Bratislave, na Ventúrsku ulicu, kde v roku 1880 kúpil spolu s manželkou dom.⁷ Od Hermana Steinera a jeho manželky Selmy prevzali kníhkupectvo ich dvaja synovia Max Steiner a Jakub Jozef Steiner. Od 1. januára 1930 išlo o verejnú obchodnú spoločnosť Zigmund Steiner, s dvomi spoločníkmi – Maxom Steinerom a Jakubom J. Steinerom.⁸ Jej ročný obrat v roku 1938 činil

5 K prvému arizačnému zákonu bližšie pozri HLAVINKA, Ján. Sklamanie „umiernených“ ľudákov: Prvý arizačný zákon a jeho výsledky. In *Historik a dejiny: v česko-slovenskom storočí osudových dátumov. Jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava: Historický ústav SAV; Veda. 2018, s. 87-102. ISBN 9788022416535.

6 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 67. ISBN 8071150150.

7 TRANČÍK, ref 1, s. 71.

8 United States Holocaust Memorial Museum Archives (ďalej USHMM), Record Group

411 797 Kč.⁹ V porovnaní s inými firmami v tomto odbore sa tak kníhkupectvo Zigmund Steiner v predvečer arizácie radilo medzi najvýznamnejšie firmy svojho druhu v Bratislave.

Po prijatí prvého arizačného zákona majiteľa kníhkupectva Max Steiner a Jakub J. Steiner pochopili, podobne ako stovky ďalších židovských podnikateľov, že stoja pred dvomi možnosťami: buď nechajú ľudácky režim rozhodnúť o likvidácii, prípadne arizácii svojho kníhkupectva, alebo do procesu arizácie vstúpia sami a iniciatívne navrhnu v rámci tzv. dobrovoľnej arizácie arizátora väčšiny podielu na majetku a zisku svojej firmy. Druhá možnosť by im poskytla príležitosť zaistiť si aspoň aký-taký príjem z firmy. Išlo o celkom logickú úvahu, no určite nie o dobrovoľné rozhodnutie.

Z prameňov vyplýva, že bratia Steinerovci sa v letných mesiacoch roku 1940 dohodli na čiastočnej arizácii svojej spoločnosti s Jozefom Jánom Csákosom, ktorý v dokumentoch vystupuje ako „umelecký spisovateľ“. Následne s ním v auguste 1940 podpísali, v súlade s vtedajšou praxou, Spoločenskú zmluvu, ktorá spočívala na dohode, že J. J. Csákos vstúpi do verejnej obchodnej spoločnosti Zigmund Steiner ako tretí, „árijský spoločník“ a po svojom vstupe získa 60% podiel na majetku, ako aj na zisku spoločnosti. Vstupom J. J. Csákosu do spoločnosti malo dôjsť aj k jej premenovaniu na „Zigmund Steiner, nástupca J. Csákos a spol., kníhkupectvo a obchod s hudobníkmi“.¹⁰ Spoločenská zmluva medzi bratmi Steinerovcami, spoločníkmi firmy Zigmund Steiner, a J. J. Csákosom bola predložená Mestskému notárskemu úradu, ktorý ju mal postúpiť vyšším úradom na schválenie. Pokiaľ by k nemu došlo a Župný úrad v Bratislave by získal súhlas ministerstva hospodárstva a následne vydal arizačné rozhodnutie v súlade so zmluvou, bola by spoločnosť bratov Steinerovcov arizovaná J. J. Csákosom.

O arizáciu kníhkupectva sa však uchádzali aj iní žiadatelia, ktorí nijako ne-deklarovali záujem o dohodu so Steinerovcami. V ich prípade by išlo o nútenú arizáciu, nariadenú úradmi. Medzi uchádzačmi bol istý Karol Maukš, ktorý uvádzal, že je povolaním technickým spisovateľ a poštový úradník vo výslužbe, a ktorý v žiadosti deklaroval slovenskú národnosť.¹¹ O kníhkupectvo sa uchádzal aj Emil Natali, v minulosti pôsobiaci ako účtovník a úradník rôznych obchodných spoločností a firiem v Grazi a neskôr v Bratislave so skúsenosťami v ob-

57.001M Slovak Documents Related to the Holocaust (ďalej RG-57001M), Reel 972, File 219 (ďalej 972/219).

9 USHMM, RG-57.001M, 972/212, Oznámenie Daňovej správy Bratislava-mesto č. 23.531/1940 z 15. 10. 1940.

10 USHMM, RG-57.001M, 972/210-211, Spoločenská zmluva z 15. 8. 1940.

11 USHMM, RG-57.001M, 972/264, Žiadosť Karola Maukša o nariadenie arizácie žid. podniku.

chode s knihami, ktorý deklaroval nemeckú národnosť.¹² Všetkých žiadateľov začali úrady preverovať a korešpondencia medzi Mestským notárskym úradom a Župným úradom v Bratislave naznačuje, že rozhodujúce miesta sa prikláňali k výberu Emila Nataliho za núteného arizátora firmy Steinerovcov.

Celkový vývoj protižidovskej politiky ľudáckeho režimu však medzičasom zamedzil arizácii kníhkupectva podľa prvého arizačného zákona. Po nemecko-slovenských rokovaníach na najvyššej úrovni z konca júla 1940 v Salzburgu a posilnení radikálneho krídla HSĽS na vnútropolitickú scénu na Slovensku, sa v septembri 1940 začala meniť aj koncepcia protižidovskej politiky, vrátane arizácie. Len niekoľko dní po podpise zmluvy medzi Steinerovcami a Csákosom, 3. septembra 1940 bol prijatý ústavný zákon, ktorým Snem slovenskej republiky splnomocnil vládu, aby v priebehu jedného roka svojimi nariadeniami vyradila Židov z hospodárskeho a sociálneho života na Slovensku a vykonala arizáciu ich majetku.¹³ Rozhodujúcim činiteľom v protižidovskej politike sa týmto krokom stal kabinet vedený Vojtechom Tukom, vedúcou postavou radikálneho krídla na Slovensku. Bolo všeobecne známe, že Tuka a jeho tábor nesúhlasia s prvým arizačným zákonom a predovšetkým s tzv. dobrovoľnou arizáciou, ktorú napádali aj v tlači. Predseda vlády Tuka a ďalší radikáli mali svoju predstavu o rýchlejšej a ráznejšej arizácii firiem. Už 11. septembra 1940 muselo teda ministerstvo hospodárstva pozastaviť pomerne zdĺhavý výkon arizácie podľa prvého arizačného zákona a o niekoľko dní nato bol nariadením vlády zriadený Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), ktorý získal výhradnú kompetenciu nad arizáciou židovských firiem a neskôr aj nad arizáciou všetkých ostatných druhov majetku, s výnimkou poľnohospodárskeho majetku.¹⁴

Regionálne štátne úrady boli medzitým doslova zavalené rôznymi arizačnými žiadosťami a spoločenskými zmluvami podobnými tej, ktorá bola uzatvorená medzi Steinerovcami a J. J. Csákosom. Bolo im nariadené, aby postupne odovzdali celú agendu novozriadenému Ústrednému hospodárskemu úradu. Stalo sa tak aj v prípade spisov súvisiacich s arizáciou kníhkupectva Steinerovcov. Tie sa dostali na Ústredný hospodársky úrad v polovici decembra 1940. Medzitým,

12 USHMMA, RG-57.001M, 972/256, 259, Žiadosť Emila Nataliho o nariadenie arizácie žid. podniku, Životopis E. Nataliho.

13 Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorým sa vláda splnomocňuje, aby činila opatrenia vo veciach arizácie. Slovenský zákonník, roč. 1940, s. 343.

14 Bližšie pozri HLAVINKA, Ján. Vznik Ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (eds.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 63-92. ISBN 9788089335213; FIAMOVÁ, Martina. „Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ *Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945.* Bratislava: Veda; Historický ústav SAV, 2015. ISBN 9788022414463.

v novembri 1940 vláda prijala nariadenie s mocou zákona (známe v historiografii aj ako druhý arizačný zákon), ktoré radikálne zmenilo mechanizmus arizácie „židovských podnikov“.¹⁵ Žiadna dobrovoľná arizácia už nebola možná. O arizácii rozhodoval s konečnou platnosťou výhradne Ústredný hospodársky úrad a bolo výlučne na jeho rozhodnutí, kto a za akých podmienok získa ten-ktorý „židovský podnik“. Rozhodujúce slovo mal predseda ÚHÚ Augustín Morávek, ktorý bol až do zriadenia úradu poradcom predsedu vlády V. Tuku pre arizáciu.¹⁶

Ústredný hospodársky úrad po prevzatí spisu pomerne dlho vo veci nekonal. To bolo typické pre úvodné obdobie jeho činnosti, vyplnené zriaďovaním úradu, personálnymi otázkami, prácou nad novými arizačnými normami a podobne. Medzitým sa však rozrastal počet záujemcov o arizáciu kníhkupectva Steinerovcov. Vo februári 1941 podal žiadosť o arizáciu Karol Terebessy, absolvent obchodnej akadémie, ktorý neskôr neukončil Vysokú obchodnú školu a v deň podania žiadosti nemal stále zamestnanie. Terebessy deklaroval maďarskú národnosť. Na rozdiel od Karola Maukša a Emila Nataliho, ktorí sa deklarovali ako bezmajetní, Karol Terebessy uviedol, že disponuje kapitálom 30 000 Ks.¹⁷ Na ÚHÚ prišla vo februári 1941 aj žiadosť Marie Rosewatschovej, v Bratislave žijúcej Nemky, ktorá uviedla, že absolvovala obchodnú školu a disponuje kapitálom 70 000 Ks. Mariu Rosewatschovú odporúčala Deutsche Partei.¹⁸ V júni 1941 podal žiadosť o arizáciu kníhkupectva spisovateľ Ľudo Mistrík-Ondrejov. Vo svojej žiadosti uviedol, že nedisponuje žiadnou hotovosťou, má len garanciu, resp. úverový rámec vo výške 50 000 Ks. Napísal, že z hľadiska vzdelania je diplomovaný notár a v poznámke k tomu uviedol „*notársky diplom doložiť dodatočne*“.¹⁹ V auguste 1941 sa ako posledná prihlásila aj Oľga Lukáčová, kancelárska oficiantka, ktorá bola slovenskej národnosti, absolvovala v minulosti obchodnú akadémiu a disponovala hotovosťou 4 000 Ks.²⁰

Ústredný hospodársky úrad po zaevidovaní žiadostí začal svoje obvyklé administratívne konanie, ktoré v prvom kroku spočívalo v zisťovaní mienky mocenských zložiek ľudáckeho režimu o jednotlivých uchádzačoch. Úrad si v tejto fáze najprv vyžiadal od Generálneho sekretariátu HSLS, príslušného Okresné-

15 Nariadenie vlády s mocou zákona č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch. *Slovenský zákonník*, roč. 1940, s. 472-476. Ustanovenia tohto nariadenia bolo neskôr zahrnuté do nariadenia č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov, známe aj ako Židovský kódex.

16 Augustín Morávek radil predsedovi vlády z pozície šéfa Hospodárskej úradovne predsedníctva vlády, ktorú V. Tuka vytvoril za účelom zasahovania do arizačného procesu v januári 1940. Bližšie pozri: HLAVINKA, ref. 14.

17 USHMMA, RG-57.001M, 972/272, Žiadosť o vymenovanie za dočasnú správcu.

18 USHMMA, RG-57.001M, 972/276-278, Dotazník o osobe a pomeroch uchádzača.

19 USHMMA, RG-57.001M, 972/296, Dotazník o osobe a pomeroch uchádzača.

20 USHMMA, RG-57.001M, 972/307-308, Dotazník o osobe a pomeroch uchádzača.

ho veliteľstva Hlinkovej gardy a Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny ich písomné stanovisko k jednotlivým žiadateľom. Zároveň sa vykonávalo policajné vyšetrovanie pomerov konkrétneho uchádzača. Na základe týchto stanovísk a na základe rozhodovania predsedu ÚHÚ sa následne, spravidla na ÚHÚ, pristupovalo k menovaniu dočasného správcu do predmetnej firmy. Morávek to odôvodňoval tak, že konkrétna osoba mala dostať možnosť, aby sa vo firme zapracovala.²¹ Až v ďalšom kroku ÚHÚ vydával arizačné rozhodnutie a málokedy sa stalo, že by za arizátora nakoniec neurčil už úradujúceho dočasného správcu.

V prípade spoločnosti Zigmund Steiner bola za dočasnú správkyniu podniku menovaná Maria Rosewatschová a to ešte predtým, ako sa o arizáciu prihlásili L. Mistrik-Ondrejov a Oľga Lukáčová. Dočasný správca riadil celý podnik a zastupoval ho pred úradmi za odmenu, ktorú mu vyplácal samotný podnik. V princípe išlo o získanie praxe v podnikaní na náklady pôvodných vlastníkov, pred konečným prevzatím firmy. Predseda ÚHÚ stanovil mesačnú odmenu dočasnej správkyni Marii Rosewatschovej vo výške 2 500 Ks, čo sa v danej dobe vyrovnalo platu vysokého štátneho úradníka.²²

Tým, že sa medzi žiadateľmi o arizáciu objavil uchádzači slovenskej a aj nemeckej národnosti, otázku budúceho arizátora na Ústrednom hospodárskom úrade posunuli aj na prerokovanie takzvanej Zmiešanej komisii zástupcov HSLŠ a Deutsche Partei. Za HSLŠ sa rokovaní komisie zúčastňovali Andrej Germuška a Jozef Kosorín (obaja za Generálny sekretariát HSLŠ) a za DP vedúci jej Hlavného hospodárskeho úradu Eugen Reisinger a vedúci arizačného oddelenia na Hlavnom hospodárskom úrade Karl Bloudek (neskôr Karl Blondel).²³

Komisia o arizátorovi obchodu Z. Steiner rokovala 5. septembra 1941 a rozhodla, že sa má „ustáliť, či nedostal L. Mistrik-Ondrejov už arizáciu a ak nie, vtedy dostane tento podnik“.²⁴ O niekoľko dní neskôr, 8. septembra 1941, vznikol na Ústrednom hospodárskom úrade záznam, v ktorom pracovníci všetkých oddelení III. odboru ÚHÚ, ktoré mali na starosti arizáciu a likvidáciu podnikov s rôznym predmetom podnikania, dali svoje podpisy pod nasledovný text: „Potvrdzujem, že *Ludovít Mistrik (Ondrejov), spisovateľ v Bratislave v našom ari-*

21 Slovenský národný archív (ďalej SNA), archívny fond (ďalej f.) Povereníctvo priemyslu a obchodu–VII. odbor, kartón číslo 100 (ďalej k.), VII-1224 Dávid Grauberd, výroba dreveného uhlia, Humenné. Vyjadrenie predsedu ÚHÚ.

22 USHMMMA, RG-57.001M, 972/391. Revízná správa Slovenskej revíznej a dôverníckej spoločnosti zo 6. 9. 1943.

23 HLAVINKA, Ján. „Kapitál má slúžiť národu...“. Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In ŠOLTĚS, Peter – VÖRÖS, László (eds.). *Korupcia*. Bratislava: Historický ústav SAV; Veda, 2015, s. 374-421.

24 USHMMMA, RG-57.001M, 972/430, Záznam „Židovský podnik“ z 5. 9. 1941.

začnom oddelení nearizoval žiadny podnik. “²⁵ Konečné rozhodnutie o tom, kto bude arizátorom podniku bolo na predsedovi ÚHÚ A. Morávkovi.

Morávek rozhodol tak, že kníhkupectvo a obchod s hudobníkmi Z. Steiner nedostala už menovaná dočasná správkyňa M. Rosewatschová, ale za arizátora bol určený spisovateľ Ľ. Mistřík-Ondrejov. Stalo sa tak 9. septembra 1941, keď predseda ÚHÚ podpísal Rozhodnutie o úplnom prevode podniku (typ B) na Ľudovíta Mistříka-Ondrejova.²⁶

Ako vyplýva z charakteristiky žiadateľov, Mistřík-Ondrejov nebol ani najkvalifikovanejším a ani najmajetnejším žiadateľom. Naopak, v tomto období mal veľmi hlboko do vrečka. Iba nedávno sa prisťahoval do Bratislavy z Turčianskeho Sv. Martina, existenčne sa mu nedarilo, popíjal po krčmách a viechach a peniaze mu stále chýbali.²⁷ Pokiaľ ide o rozhodnutie predsedu ÚHÚ vybrať ho spomedzi uchádzačov o arizáciu, máme k dispozícii len veľmi stručný záznam zo spomínanej zmiešanej komisie, kde žiadne dôvody jeho výberu nie sú uvedené. Bolo rozhodnutie tejto komisie jediným dôvodom Morávkovho podpisu pod arizačným rozhodnutím?

Existuje teória, že na pridelenie kníhkupectva Steinerovcov Ľ. Mistříkovi-Ondrejovovi mala rozhodujúci vplyv jeho manželka – spisovateľka Oľga Harmanová.²⁸ Publicista Peter Getting zistil, že O. Harmanová bola sestrou jedného z popredných úradníkov Ústredného hospodárskeho úradu Viktora Harmana. Preto je toho názoru, že práve tu treba hľadať dôvod pridelenia kníhkupectva Steinerovcov Ľudovítovi Mistříkovi-Ondrejovovi.²⁹ Viktor Harman bol od začiatku existencie ÚHÚ až do polovice roku 1942 šéfom jeho Legislatívneho odboru a mal v hierarchii pracovníkov tohto špeciálneho úradu významné postavenie. Nielenže úrad spoluvytváral, ale spolu s A. Morávkom, jeho predsedom, sa podieľal na tvorbe arizačných právnych predpisov, podľa ktorých následne úrad konal a bol tiež spoluautorom publikácie, ktorá podávala ich právny výklad.³⁰ Podľa nemeck-

25 USHMMA, RG-57.001M, 972/431, Úradný záznam z 8. 9. 1941.

26 USHMMA, RG-57.001M, 972/411-414, Rozhodnutie o prevode židovského podniku č. 37182/III/7/1941.

27 MAŤOVČÍK, Augustín. *Číri a čistý rozprávač Ľudo Ondrejov. Život a dielo v dokumentoch*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1986, s. 159-161.

28 Oľga Harmanová (1907 – 1950) sa venovala výlučne rozprávkovej tvorbe. V rokoch 1928 – 1941 pôsobila ako učiteľka na základných školách v Bratislave. Jej prvá knižná práca *Cupinôžka* vyšla v roku 1941. MAŤOVČÍK, Augustín et al. (eds.). *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov; Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 138. ISBN 808061122X.

29 GETTING, Peter. „Temná minulosť slovenského spisovateľa: Poslal židov do koncentrákov kvôli majetkom?“. In *Plus 7 dní*. Dostupné online: <<https://plus7dni.pluska.sk/historia/temna-minulost-slovenskeho-spisovateľa-poslal-zidov-koncentrakov-kvoli-majetkom>> [cit. 2018-12-01].

30 HAMMER, Oskar – HARMAN, Viktor – ZIMAN, Ladislav (eds.). *Komentovaná zbierka*

kého poradcu pre židovskú otázku pri slovenskej vláde Dietera Wislicenyho patril Viktor Harman k pracovníkom, ktorí na ÚHÚ vynikali vplyvom a významom a bol absolútnym dôverníkom predsedu Morávka.³¹ Mohlo teda ísť aj o protekciu a nebol by to prvý prípad protekcie na ÚHÚ.³²

Informácia o vplyve O. Harmanovej v celom prípade sa objavila už v roku 1986, keď Augustín Maťovčík v životopise Ľ. Mistríka-Ondrejova (veľmi nepresne z hľadiska povahy prípadu) napísal: „*privolil, po dohovore s manželkou, že prevezme spravovanie (sic!) známeho Steinerovského antikvariátu*“.³³ Teóriu o vplyve O. Harmanovej podporuje aj tvrdenie osobného priateľa Ľ. Mistríka-Ondrejova, spisovateľa Ivana Kupca, ktorý vo svojom Denníku napísal, že k využitiu arizácií Mistríka-Ondrejova primäla jeho žena.³⁴

Tu treba povedať, že Ľ. Mistrík-Ondrejov podával žiadosť o arizáciu kníhkupectva Steinerovcov ako slobodný a že s Oľgou Harmanovou sa zosobášil o dva mesiace po pridelení tejto firmy, v novembri 1941.³⁵ To, samozrejme, nevylučuje možnosť, že O. Harmanová a jej brat Viktor ovplyvnili rozhodnutie A. Morávka v prospech spisovateľa Ľ. Mistríka-Ondrejova.

Je však aj tá možnosť, že sa Morávek oprel len o rozhodnutie zmiešanej komisie, v ktorej sedeli zástupcovia HSĽS a ktoré samotné bolo dokladom o názore mocenských zložiek režimu na arizačnú žiadosť Ľ. Mistríka-Ondrejova.

Nech už bola motivácia A. Morávka rozhodnúť v prospech Ľ. Mistríka-Ondrejova akákoľvek, faktom zostáva, že Ľ. Mistrík-Ondrejov sa v septembri 1941 stal arizátorom (a teda novým majiteľom) kníhkupectva a obchodu s hudobninami Z. Steiner v Bratislave a že sa tak neudialo po dohode s pôvodnými majiteľmi.

Je málo známe, že arizácia steinerovského kníhkupectva nebola jediným prípadom, v ktorom spisovateľ Ľudovít Mistrík-Ondrejov figuroval ako arizátor a nebola ani prvou jeho arizáciou. Už 8. júla 1941 totiž získal na základe rozhodnutia toho istého predsedu Ústredného hospodárskeho úradu aj podiel na

najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku. Druhé vydanie. Bratislava: C.F.Wigand, 1941. Prvé vydanie tejto publikácie vyšlo v roku 1940.

- 31 NIŽŇANSKÝ, Eduard. Arizácie a problémy majetku Židov na Slovensku v hláseniach predstaviteľov nacistického Nemecka (1939 – 1943). In NIŽŇANSKÝ, Eduard – HLAVINKA, Ján (eds.) *Arizácie*. Bratislava: FiF UK; Dokumentačné stredisko holokaustu, 2010, Dokument č. 8, Správa D. Wislicenyho z 18. 7. 1941 o A. Morávkovi a Ústrednom hospodárskom úrade, s. 174.
- 32 SNA, f. 209, 209-927-1, Zápisnica z 15. júna 1942. K rôznym formám korupcie pri rozhodovaní na Ústrednom hospodárskom úrade pozri HLAVINKA, ref. 23.
- 33 MAŤOVČÍK, ref. 27, s. 169.
- 34 KUPEC, Ivan. *Denník*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1999, s. 33. ISBN 9788022010207.
- 35 MAŤOVČÍK, Augustín. Život a dielo Ľuda Ondrejova v dátach (Pramene a dokumenty). In VALENTOVIČ, Štefan (ed.). *Biografické štúdie 9*. Martin: Matica slovenská, Biografický ústav, 1980, s. 58. ISSN 1338-0354.

majetku a zisku oveľa väčšej bratislavskej firmy: Bratia Kändler veľkoobchod s krátkym, pleteným, módnym a textilným tovarom, ktorá sídlila na Klobučníckej ulici č. 4 v Bratislave.³⁶ Pôvodnú firmu, ktorú vlastnil Bernát Kändler, z rozhodnutia ÚHÚ arizoval spolu s Ľ. Mistríkom-Ondrejovom aj istý Štefan Cenker. Majiteľovi firmy Bernátovi Kändlerovi v tzv. čiastočnej arizácii (typu C) nariadil Ústredný hospodársky úrad vytvorenie verejnej obchodnej spoločnosti s Ľ. Mistríkom-Ondrejovom a Štefanom Cenkerom, v ktorej boli podiely rozdelené nasledovne: Ľudovít Mistrík-Ondrejov dostal 35% podiel na spoločnosti, ďalších 35 % pripadlo Štefanovi Cenkerovi a zostávajúcich 30 % pripadlo na pôvodného majiteľa Bernáta Kändlera.³⁷ Konečné rozdelenie následnej spoločnosti však bolo také, že arizátori dostali 38% podiely a B. Kändler len 24% podiel.³⁸ Táto firma bola pred arizáciou omnoho väčšia ako firma bratov Steinerovcov a jej ročný obrat v roku 1938 činil 2 374 000,50 Ks.³⁹

Obchod Bernáta Kändlera vznikol tiež ešte v 19. storočí. Pôvodne ho založili jeho rodičia v Hornom Kamenci. Po smrti otca rodiny, obchod viedol starší brat Bernáta Kändlera spolu s jeho matkou, kým Bernát bol učňom v obdobnom obchode v Nitre. Následne pracoval vo Viedni a potom bol povolaný na front 1. svetovej vojny. Po návrate oboch bratov Kändlerovcov z vojenskej služby, na konci roku 1918, preložili obchod do Bratislavy, kde spolu podnikali a kde v roku 1935 starší brat Bernáta Kändlera, Mór Kändler zomrel.

Aj tu boli pôvodne viacerí uchádzači o arizáciu a prví sa hlásili už po prijatí prvého arizačného zákona. O arizáciu na Župnom úrade v Bratislave žiadali Anton Cseh, Johann Hatváni, Hermína Bezáková, Hermína Jusková a spomínaný Štefan Cenker. S Hermínou Juskovou, manželkou vtedajšieho policajného riaditeľa v Bratislave, sa pôvodný majiteľ B. Kändler dohodol na tzv. dobrovoľnej arizácii podobne, ako sa Steinerovci dohodli s Jánom J. Csákosom.⁴⁰ Ale ani v tomto prípade sa snaha pôvodného majiteľa nenaplnila a aj tu podával Ľudovít Mistrík-Ondrejov svoju žiadosť medzi poslednými, štyri dni po tom, ako podal arizačnú žiadosť na kníhkupectvo Steiner. Išlo pritom o úplne iný druh obchodu.

Je zaujímavé, že v arizačnej žiadosti na veľkoobchod Bratia Kändler uviedol Mistrík-Ondrejov iné údaje o svojich majetkových pomeroch. V rozmedzí štyroch dní sa okrem úverového rámca 50 000 Ks u neho objavila v kolónke „iné finančné skutočnosti a práva“ suma 100 000 Ks, čo doplnil poznámkou: „*autor-*

36 USHMMA, RG-57.001M, 876/1907, Rozhodnutie o zrušení prevodu 50 % účasti II/B/-4579/5-44.

37 USHMMA, RG-57.001M, 876/1918, 1921, Evidenčný hárok, Rozhodnutie ÚHÚ C3 z 8. 7. 1941.

38 USHMMA, RG-57.001M, 876/1986, Revízná správa SRDS, s. 2.

39 USHMMA, RG-57.001M, 876/1985, Revízná správa SRDS, s. 1.

40 USHMMA, RG-57.001M, 876/2174, Oznámenie Mestského notárskeho úradu.

ské právo jedného vydania doteraz napísaných liter. prác“.⁴¹ Zároveň v žiadosti o nariadenie arizácie podniku Bratia Känzler na otázku, aké dôkazy udáva, že v jeho prípade „nejde o zakrývanie protizákonnej zárobkovej činnosti Žida“ konštatoval: „So Židom som nevyjednával.“⁴²

Ani tentokrát nebol spisovateľ Ľudovít Mistrík-Ondrejov najmajetnejším a ani najkvalifikovanejším uchádzačom. Obdobne ako v prípade kníhkupectva Steinerovcov, aj tu bol najprv do funkcie dočasného správcu menovaný iný záujemca a síce Š. Cenknér a to znovu ešte predtým, ako sa Mistrík-Ondrejov o tento obchod prihlásil.

Je tu však iný, dôležitejší moment. Je jasné, že spomínané rozhodnutie zmiešanej komisie zástupcov HSĽS a Deutsche Partei o tom, že Ľ. Mistrík-Ondrejov má dostať kníhkupectvo a obchod s hudobníkmi Z. Steiner pokiaľ nedostal inú arizáciu, sa na ÚHÚ nedodržalo. Naopak, obchod Steinerovcov Mistrík-Ondrejov dostal aj napriek tomu, že už v júli 1941 arizoval majetkový podiel v obchode Bernáta Känzlera. Pokiaľ ide o túto arizáciu Ľ. Mistrika-Ondrejova, nevieme, prečo sa na Ústrednom hospodárskom úrade rozhodli podeliť veľkoobchod Bratia Känzler medzi dvoch uchádzačov s účasťou pôvodného židovského majiteľa. Je možné, že išlo o to, aby ako Š. Cenknér, tak aj Mistrík-Ondrejov dostali podiel na obchode a zároveň, obaja úplne nekvalifikovaní, nepriviedli veľkoobchod s veľkým obratom k rýchlemu úpadku.

Arizácia mala vždy vážny dopad na chod firmy a jej pôvodných majiteľov. V lepšom prípade sa z nich stávali vlastníci menšinového podielu, resp. zamestnanci v arizovaných firmách, v horších prípadoch z nich boli okamžite vylúčení a ostávali bez zamestnania. Majetkové podiely a zamestnávanie pôvodných majiteľov režim prezentoval ako nutné zlo. Oboje, ponechanie majetkového podielu aj pridelenie pracovného povolenia, ktoré musel získať každý židovský zamestnanec, záviselo na rozhodnutí Ústredného hospodárskeho úradu.

Zachovalo sa pomerne málo informácií o tom, aké boli pomery v kníhkupectve spoločnosti Z. Steiner po nástupe nového majiteľa Ľ. Mistrika-Ondrejova. Jeden z členov rodiny Steinerových o tom povedal: „*Náš arizátor Mistrík nám hneď na začiatku povedal, že on je inteligent a nijaký antisemita. Bol veľký pijan, ukázal sa tu raz za mesiac, niekedy dvakrát, zhrabol zisk a odišiel. Ale na druhej strane ostalo vedenie obchodu v rukách Steinerovcov. V kníhkupectve pracovali s mojím otcom ešte traja strýkovia. Boli tam teda zamestnané štyri rodiny Steinerovcov. Okrem toho tam boli ďalší židovskí zamestnanci. Mistrík si ich spočiatku všetkých ponechal.*“⁴³

41 USHMM, RG-57.001M, 876/2053, Dotazník o osobe a pomeroch uchádzača.

42 USHMM, RG-57.001M, 972/2057, Žiadosť o nariadenie prevodu podniku.

43 TRANČÍK, ref 1, s. 204.

O tom, ako pôsobil Ľ. Mistrík-Ondrejov v druhej arizovanej firme, ktorú premenovali na „CE-KA – Ľudo Mistrík a spol., verejná obchodná spoločnosť“,⁴⁴ je ešte menej informácií. Vieme len to, že niekoľko mesiacov pôsobil vo firme aj Bernát Känzler. Už na jeseň roku 1941 sa však začali prejavovať snahy oboch arizátorov Ľ. Mistríka-Ondrejova aj Š. Cenknera o odstránenie B. Känzlera z firmy. Dňa 11. novembra 1941 napísali Mistrík-Ondrejov a Š. Cenknér ako „árijskí spoločníci“ firmy žiadosť na Ústredný hospodársky úrad, aby „účasť židovského spoločníka Bernáta Känzlera (24 %) rozdelil medzi dvoch podpísaných arijských spoločníkov (per 12 %) pre tú príčinu, že židovský spoločník Bernát Känzler je pre ďalšie zdarné vedenie obchodu už nepotrebný; podpísaní spoločníci povedú obchod úspešne i bez neho“.⁴⁵ Na reverze dokumentu je zápis úradníka ÚHÚ o tom, že Ľ. Mistrík-Ondrejov v tejto veci 25. novembra 1941 na ÚHÚ osobne intervenoval.⁴⁶ O necelý mesiac neskôr, 20. decembra 1941 dokonca obaja spoločníci listom oznámili ÚHÚ, že Känzlerov podiel preberajú.⁴⁷ *De iure* to bol protiprávny krok, lebo prideliť majetkový podiel mohol len Ústredný hospodársky úrad. Ten obom arizátorom napokon o čosi neskôr vyhovel. V marci 1942 ÚHÚ oficiálne pripravil B. Känzlera o jeho majetkový podiel a rozdelil ho medzi Mistríka-Ondrejova i Cenknera, takže obaja od 15. marca 1942 vlastnili 50% podiely v spoločnosti.⁴⁸

V polovici marca 1942 tak bol Ľudovít Mistrík-Ondrejov spoluvlastníkom veľkej bratislavskej obchodnej spoločnosti, prevádzkujúcej veľkoobchod s textilom pod názvom CE-KA Ľudo Mistrík a spol. v. o. s., a výhradným vlastníkom veľkého knihkupectva pod názvom Mistríkovo knihkupectvo. S istým zjednodušením sa dá povedať, že spisovateľ Ľudovít Mistrík-Ondrejov dostal na základe vyplnenia niekoľkých formulárov od ľudáckeho režimu majetok dvoch veľkých bratislavských židovských obchodných firiem, ktoré ich vlastníci budovali po generácie.

Na konci marca 1942 sa začali deportácie Židov zo Slovenska. Počas nich v Bratislave, ale aj inde príslušníci Hlinkovej gardy, Freiwillige Schutzstaffel a žandárstva násilne a drasticky zaistovali najprv mladých židovských mužov a ženy a neskôr aj celé židovské rodiny, aby ich následne nakladali do vagónov pre dobytok a deportovali do nacistických koncentračných táborov a get na okupovanom území dnešného Poľska. Na uliciach sa potom verejne dražil majetok deportovaných.

44 V niektorých dokumentoch sa objavuje názov „CEKA“, verejná obchodná spoločnosť.

45 USHMMA, RG-57.001M, 876/2013, List z 11. novembra 1941.

46 USHMMA, RG-57.001M, 876/2013, List z 11. novembra 1941.

47 USHMMA, RG-57.001M, 876/2012, List z 20. decembra 1941.

48 USHMMA, RG-57.001M, 876/1991, Rozhodnutie o prevode židovskej účasti č. 71710/III-4/41.

V júni 1942, počas deportácií Židov zo Slovenska, sa L. Mistrík Ondrejov pokúsil zbaviť aj pôvodných majiteľov kníhkupectva a niekoľkých ďalších židovských zamestnancov. Napísal a poslal úradom už v úvode spomínané prehlásenie, v ktorom uviedol: „*Prehlasujem, že vo svojom kníhkupectve v Bratislave, na Ventúrskej ulici č. 22, nepotrebujem týchto Židov: Maxa Steinera, Jozefa Steinera, Reginu Lebensfeldovú, Žigmunda Steinera a Viliama Steinera. Zaistením a odtransportovaním týchto Židov obchod ničím neutrpí a neutrpí újmu po stránke hospodárskej ani Slovenský štát, lebo našiel som si náhradu vo osobe arijskej p. Viliama Fábryho z Turč. Sv. Martina. Ako potrebných pre podnik potrebujem Maxa Wimera, Cecíliu Gelbovú a dočasne /asi na dobu jedného mesiaca i Leopolda Mendlingera. Bratislava, 12. júna 1942. Na stráž“ – Ludo Mistrík – majiteľ kníhkupectva na Ventúrskej ulici 22 v. r.*“⁴⁹

Max Steiner a J. J. Steiner, pôvodní majitelia kníhkupectva, sa po tomto kroku L. Mistríka-Ondrejova ešte niekoľko týždňov ilegálne živili v Bratislave ako stavební robotníci. Maxa Steinera však v lete 1942 zatkli a deportovali. Aj Jozefa Jakuba Steinera zatkli a v júli 1942 deportovali. Jeho manželka trvala na tom, že pôjde s ním, hoci policajt, ktorý ho zatýkal ju od toho odhovárал.⁵⁰ Nikto z nich holokaust neprežil.

Arizačný proces bol formálne nastavený tak, že arizátori mali povinnosť za prevedený majetok zaplatiť. Súčasťou „revolučnej arizácie“, ako ju nazýval A. Morávek, však bolo aj to, že majetok bol prevádzaný skôr než sa vôbec zistovalo, akú má hodnotu a koľko teda má za neho arizátor zaplatiť. V prípade oboch firiem, na ktorých profitoval L. Mistrík-Ondrejov sa táto otázka úradne riešila dlhé mesiace, čo bolo ďalšou typickou súčasťou arizačného procesu. Ústredný hospodársky úrad hodnotu podnikov jednoducho nestíhal určovať, a preto zaviazal arizátorov, aby sami odhadli hodnotu podniku a svoj odhad (tzv. subjektívny odhad) mu do 10 dní od prevzatia zaslali.⁵¹ Po úradnom ohodnotení by došlo k vyrovnaniu.

Keď išlo o úplnú arizáciu, arizátori mali platiť tzv. likvidačnú hodnotu podniku, ktorá v podstate vyjadrovala všetky aktíva podniku. Keď bola arizácia tzv. čiastočná (s účasťou pôvodného majiteľa), určovala sa obecná hodnota (od likvidačnej hodnoty sa odrátavali všetky pasíva).

Ludovít Mistrík-Ondrejov fyzicky prevzal podnik Z. Steiner, kníhkupectvo a obchod s hudobníkmi do svojej držby 30. septembra 1941 a oznámil to Ústrednému hospodárskemu úradu 1. októbra 1941. V Zápisnici o majetkovom stave podniku k 30. septembru 1941, ktorú podpísal 20. októbra, svojím podpisom, spolu s pôvodnými majiteľmi firmy Maxom Steinerom, Jozefom Jakubom

49 TRANČÍK, ref 1, s. 208.

50 TRANČÍK, ref 1, s. 207.

51 SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), k. 404, Dokument „Rozdelenie podnikov“.

Steinerom a dvomi ďalšími svedkami potvrdil, že podnik vykazoval aktíva v celkovej výške 363 900,55 Ks a pasíva v sume 146 559, 80 Ks.⁵² Následne urobil šikovný krok: prehlásil, že preberá pasíva firmy, čím dosiahol odrátanie pasív od aktív aj pri úplnej arizácii. Likvidačná hodnota podniku, ktorú mal zaplatiť, činila 217 340,75 Ks a veriteľov mohol riešiť samostatne.⁵³

O niekoľko mesiacov neskôr, 23. marca 1942, však Ľ. Mistrík-Ondrejov svoj podpis pod touto zápisnicou o majetkovom stave podniku, zostavenou s majiteľmi, v liste Ústrednému hospodárskemu úradu odvolal s nasledovným zdôvodnením: *„Táto zápisnica bola síce odo mňa podpísaná, avšak nakoľko som bol v kritickej dobe ťažko chorým a mal som len niekoľko málo dní k dispozícii, nemal som fyzickej možnosti meritum zápisnice a najmä obsiahle prílohy podrobne preskúmať. Svoj podpis som priložil len ‚v dobrej viere‘ a teraz po podrobnom preskúmaní materiálov platnosť tohto podpisu odvolávam. Prosím snažne, aby tit. úrad považoval otázku zápisnicu za neplatnú.“*⁵⁴ Operoval úplne iným vyčíslením aktív aj pasív podniku, pričom aktíva boli nižšie a pasíva vyššie, takže za podnik mal teoreticky zaplatiť len niečo cez 26 173,50 Ks.⁵⁵ Na túto sumu požadoval od Ústredného hospodárskeho úradu splátky.⁵⁶ Tie mu však neboli povolené.

Definitívne určenie hodnoty, ktorú mal každý arizátor zaplatiť, bolo výhradne v kompetencii Ústredného hospodárskeho úradu. Ten určoval hodnotu podniku na základe správy revízorov Slovenskej revíznej a dôverníckej spoločnosti (SRDS), ktorí boli zavalení ohodnocovaním stoviek arizovaných firiem po celom Slovensku a v týchto firmách sa preto objavovali aj s odstupom rokov. Inak tomu nebolo ani v prípade firmy Mistríkovo kníhkupectvo. Revízori SRDS sem prišli až 18. januára 1943. V tom čase už na Ústrednom hospodárskom úrade nepôsobil ani A. Morávek, ani V. Harman. Pomery na ÚHÚ a rozhodnutia predsedu A. Morávka boli totiž na jar roku 1942 predmetom vyšetrovania špeciálnej komisie, po ktorom Morávek k 1. júlu 1942 abdikoval z funkcie a s ním odišla aj celá garnitúra prvého vedenia tohto úradu.

Revízia SRDS trvala štyri dni a Ľ. Mistrík-Ondrejov sa jej fyzicky nezúčastnil. Likvidačná hodnota podniku, ktorú mal ako arizátor za firmu zaplatiť bola nakoniec odhadnutá na 248 180,30 Ks. Revízori konštatovali, že do dňa revízie

52 USHMMMA, RG-57.001M, 972/486-487, Zápisnica o majetkovom stave z 20. 10. 1941.

53 HAMMER – HARMAN– ZIMAN, ref. 30, s. 39.

54 USHMMMA, RG-57.001M, 972/456, List z 23. 3. 1942.

55 USHMMMA, RG-57.001M, 972/457, Bilancia podniku. Tento dokument bol datovaný 1. 10. 1941, no na ÚHÚ bol doručený až 25. 3. 1942 spolu s listom, v ktorom Ľ. Mistrík-Ondrejov odvolal svoj podpis pod bilanciou z 20. 10. 1941.

56 USHMMMA, RG-57.001M, 972/459, Žiadosť o povolenie splátok likvidačnej hodnoty.

Mistrík-Ondrejov zaplatil len 11 000 Ks.⁵⁷ Až do vydania úradného rozhodnutia ÚHÚ o určení likvidačnej hodnoty podniku to však nebolo oficiálne rozhodnutie. Ústredný hospodársky úrad definitívne určil likvidačnú hodnotu arizovaného obchodu s knihami a hudobninami až 8. mája 1944 a v plnom rozsahu akceptoval odhad Slovenskej revíznej a dôverníckej spoločnosti. Do 25. augusta 1944 bolo však zaplatených len 40 771, 10 Ks.⁵⁸

Do obchodu, ktorý pôvodne patril B. Känzlerovi prišli revízori SRDS 19. júna 1942.⁵⁹ Skonštatovali, že podnik nemá žiadne pasíva a jeho likvidačnú hodnotu stanovili na 958 158,20 Ks.⁶⁰ Ľudovít Mistrík-Ondrejov mal zaplatiť 494 381,05 Ks.⁶¹ Ani pri tejto revízii sa L. Mistrík-Ondrejov nenachádzal vo firme a zúčastnil sa jej len druhý arizátor Štefan Cenker. O Mistríkovi-Ondrejovovi sa preto v správe revízorov píše: „*Ľudovít Mistrík sa počas revízie v podniku nenachádzal, ba ani sa nevedelo, kde sa zdržuje, následkom čoho nebolo možné ustáliť jeho majetkové pomery.*“⁶² V správe sa neuvádza, že by ku dňu revízie zaplatil nejakú čiastku za arizovaný podnik.

Všetko nasvedčuje tomu, že obe firmy fungovali po arizačnom prevode bez toho, aby ich Mistrík-Ondrejov sám aktívne viedol. Aj po zbavení sa majiteľov spisovateľ zamestnával v kníhkupectve vedúceho obchodu. Istý čas pre neho v tejto funkcii pracoval Viliam Žingor.⁶³ Mistrík-Ondrejov žil aj s rodinou v Turčianskom Svätom Martine a do Bratislavy dochádzal. Aký bol jeho celkový profit z oboch firiem sa z preskúmaných dokumentov nedá zistiť. Istú predstavu si môžeme urobiť z oficiálnych hlásení firiem za rok 1943. Z firmy CE-KA len za rok 1943 postupne vybral na súkromné účely 57 054 Ks.⁶⁴ Z firmy Mistríkovo kníhkupectvo v tom istom roku vybral 41 000 Ks.⁶⁵

Treba povedať, že v otázke získavania finančných prostriedkov za arizované podniky sa arizácie L. Mistríka-Ondrejova zásadne neodlišujú od iných arizačných prípadov. Splácanie likvidačnej hodnoty v prípade firmy Mistríkovo kníhkupectvo prebiehalo postupne, aj keď na to arizátor nemal oficiálne povolenie.

57 USHMMA, RG-57.001M, 972/397, Revízna správa SRDS, s. 7.

58 USHMMA, RG-57.001M, 972/156, Oznámenie Mestskej sporiteľne z 25. 8. 1944.

59 USHMMA, RG-57.001M, 876/1985, Revízna správa SRDS, s. 1.

60 USHMMA, RG-57.001M, 876/1987, Revízna správa SRDS, s. 4.

61 USHMMA, RG-57.001M, 876/1987, Revízna správa SRDS, s. 4.

62 USHMMA, RG-57.001M, 876/1989, Revízna správa SRDS, s. 5.

63 Viliam Žingor sa ako vedúci obchodu zúčastnil aj revízie SRDS. V revíznej správe sa uvádza, že poberal mesačný plat vo výške 2 000 Ks. USHMMA, RG-57.001M, 972/392, Revízna správa SRDS, s. 2

64 USHMMA, RG-57.001M, 876/2239-2240, Podrobný výkaz o výberoch spoločníka L. Mistríka.

65 USHMMA, RG-57.001M, 972/164, Hlásenie podľa vyhlášky ÚHÚ z 19. 1. 1944, č. 30.

Stanovená likvidačná hodnota (248 180,30 Ks) nebola nikdy splatená.⁶⁶ V prípade firmy CE-KA to bolo len 297 041 Ks z celkovo stanovených 958 158, 20 Ks.⁶⁷ Aj to, čo bolo v oboch prípadoch zaplatené, sa ocitlo na blokovanom účte znejúcim formálne na meno pôvodných majiteľov, resp. sa ukladalo do súdneho depozitu.

Prípád arizátora Ľ. Mistríka-Ondrejova je však zvláštny v inom smere, a síce v tom, že obe arizované firmy ľudácky režim Ľ. Mistríkovi-Ondrejovovi nakoniec odňal. O tom sa doteraz v literatúre nepísalo. Zdá sa, že zásadným momentom, ktorý k tomu viedol, bola jeho účasť v Slovenskom národnom povstaní.

Presne 28. septembra 1944 vznikol na Referáte III B pri štábe Einsatzgruppe H v Bratislave úradný záznam, v ktorom bol Ľ. Mistrík-Ondrejov označený za „jednu z vedúcich osôb povstaleckého hnutia v [Turčianskom] Sv. Martine“.⁶⁸ V zázname sa konštatuje, že Mistrík-Ondrejov arizoval v Bratislave dve firmy a bolo by žiadúce, aby obe tieto firmy boli podrobené vyšetrovaniu a všetci ich zamestnanci zatknutí. Špeciálnu pozornosť nacisti venovali spoločníkovi firmy CE-KA Štefanovi Cenkerovi, ktorý podľa dokumentu kedysi študoval vo Viedni a ktorého označovali za čechoslovakisticko-panslavisticky nastaveného.⁶⁹

Nie je jasné, či práve toto hlásenie dalo veci do pohybu, ale už 29. septembra 1944 nemeckí vojaci a príslušníci HG Mistríkovo kníhkupectvo zatvorili. Úradník Ústredného hospodárskeho úradu 10. októbra 1944 na príkaz vedenia úradu kníhkupectvo skontroloval a skonštatoval, že „Mistrík je v Bratislave neznámy už 3 mesiace a pravdepodobne je u partizánov“. Na ďalší deň navrhol Generálny sekretariát HSĽS zrušenie celého prevodu kníhkupectva na Ľ. Mistríka-Ondrejova „pretože menovaný otvorene pridal sa k partizánskemu hnutiu“.⁷⁰ O pár dní na to, 20. októbra, Ústredný hospodársky úrad obchod zaplomboval.⁷¹ HSĽS následne navrhla uvaliť na kníhkupectvo dočasnú správu a dočasným správcom sa stal prof. Belo Polla.⁷² Na konci novembra 1944, presne 30. 11. 1944, Ústredný hospodársky úrad zrušil arizačný prevod Ľ. Mistríka-Ondrejova.⁷³ Obchod následne prideliť iným rozhodnutím osobnému tajomníkovi šéfa Úradu propagandy Ottovi Kaušitzovi a Štefanovi Burčákovi.⁷⁴

66 SNA, f. MH, k. 404, Zoznam arizovaných firiem s vykázanými platbami, položka č. 923.

67 SNA, f. MH, k. 404, Zoznam arizovaných firiem s vykázanými platbami, položka č. 1639.

68 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS), f. Různé německé bezpečnostní složky (135), 135-I-1/38, Vermerk.

69 ABS, f. Různé německé bezpečnostní složky (135), 135-I-1/38, Vermerk.

70 USHMMA, RG-57.001M, 972/119, Návrh GS HSĽS č. 17.614/DJ/R/1944 z 11. 10. 1944.

71 USHMMA, RG-57.001M, 972/111, 124, Úradné záznamy z 10. 10. 1944 a 20. 10. 1944.

72 USHMMA, RG-57.001M, 972/117, Úradný záznam z 31. 10. 1944.

73 USHMMA, RG-57.001M, 972/115, Rozhodnutie o zrušení prevodu podniku č. II/F/597/10/44 z 30. 11. 1944.

74 USHMMA, RG-57.001M, 972/139, Rozhodnutie o prevode podniku č. č. II/F/597/10/44

V prípade firmy CEKA-Lúdo Mistrík, verejná obchodná spoločnosť, Generálny sekretariát HSĽS navrhol 20. októbra ÚHÚ uvaliť na firmu dočasnú správu zdôvodňujúc to tým, že 50% účasť „*má Ľudovít Mistrík, ktorý sa pridá na stranu partizánov a dosiaľ sa neprihlásil*“.⁷⁵ Po ďalšej urgencii v tejto veci už ÚHÚ začal konať a 9. novembra 1944 menoval do firmy „CEKA“ dočasného správcu Antona Špaleka.⁷⁶ O niekoľko týždňov neskôr, 5. decembra 1944, Ústredný hospodársky úrad zrušil prevod 50% účasti vo firme Bratia Känzler na Ľudovíta Mistríka-Ondrejova a v ten istý deň previedol 50% účasť vo verejnej obchodnej spoločnosti „CEKA“ na Ladislava Müllera.⁷⁷ Medzitým si L. Mistrík-Ondrejova podala ľudácka tlač. Denník *Gardista* ho 25. novembra 1944 uviedol ako arizátora medzi tými spisovateľmi, ktorí „partizánčili“.⁷⁸

Začiatkom decembra prišla na Ústredný hospodársky úrad reakcia Ľuda Mistríka-Ondrejova. Ten v liste adresovanom predsedovi Ústredného hospodárskeho úradu napísal: „*Veľavážený pán predseda, dostalo sa mi na vedomie, že ÚHÚ zrušuje prevod mnou arizovaného obchodu, kníhkupectva na Ventúrskej ulici 22 (Mistríkovo kníhkupectvo, predtým Z. Steiner), ako aj obchodu CEKA na Klubučníckej ulici 4, v ktorom som mal účasť. Tieto zákroky majú sa diať na základe akýchsi novinárskych článkov, v ktorých ma neznámy pisateľ obvinil z nejakej účasti na slov. povstaní, poťažne z činnosti v partizánskom hnutí.*

Pre chorobu (zapálenie pľúc) nemôžem prísť osobne, aby som tieto nepravdy podvrátil, preto sa písomne osvedčujem, že som nijakú úlohu v povstaleckom hnutí nevykonával, a to ani pri partizánoch, ani mimo nich. Ako obyvateľ T. Sv. Martina – po evakuovaní z Bratislavy mal som dosť starostí sťahovať pred postupujúcim frontom svoju rodinu s dvoma malými deťmi, ktorá bola odkázaná len na mňa. A aj inak je nemysliteľné, že by povstalecké hnutie nebolo ignorovalo človeka, ktorý arizoval, súc ako taký označovaný za škodcu Židov a stúpenca idey Slovenského štátu.

Doteraz ma zo spomenutých obvinení nikto nevyšetroval, úfam však, že sa v krátkom čase všetko vyšetrí a že budem môcť súdne stíhať zlomyselníka, ktorý o mne popísal toľko hlúpych nepravd.

Prosím, aby ÚHÚ počkal na výsledok tohto vyšetrovania, o ktoré sa budem uchádzať sám. S pozdravom Na stráž! Ľudo Mistrík.“⁷⁹

z 30. 11. 1944.

75 USHMMA, RG-57.001M, 876/1915, Návrh GS HSĽS č. 17.449/Dr.Mi/R/1944 z 20. 10. 1944.

76 USHMMA, RG-57.001M, 876/1906, Rozhodnutie II-B-4579/4-1944.

77 USHMMA, RG-57.001M, 876/1909, 1900, Rozhodnutie o zrušení doč. správy, Rozhodnutie o prevode 50% účasti Ľ. Mistríka.

78 „Vývraždiť spisovateľov?“. In *Gardista*, 25. november 1944, roč. 6, č. 263, s. 1.

79 USHMMA, RG-57.001M, 972/96, List zo 7. 12. 1944.

Tento list spisovateľa Ľ. Mistríka-Ondrejova nebol dosiaľ publikovaný a reflektovaný historikmi. Vyvoláva prinajmenšom otázky o tom, ako Ľ. Mistrík-Ondrejov vnímal dobovú situáciu, postavenie a budúcnosť ľudáckeho režimu a aké boli jeho postoje k povstaniu v danom období.

Arizácia židovského majetku je bolestivou témou slovenských dejín 20. storočia. Ako ukazuje aj prípad Ľudovíta Mistríka-Ondrejova, dokumenty, ktoré zachytávajú priebeh arizácie na Slovensku, poodhaľujú často neznáme zákutia ľudských charakterov nielen u bežných ľudí, ale aj u verejne oceňovaných osobností kultúry a spoločenského života. Ľudovít Mistrík-Ondrejov sa svojou účasťou v arizačnom procese zaradil medzi tých spisovateľov, ktorí rôznymi spôsobmi v istom období profitovali z ľudáckeho totalitného režimu na Slovensku.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektov APVV-15-0349 *Indivídium a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese* a VEGA 2/0043/16 *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945* riešených v Historickom ústave SAV.

„MIT EINEM JUDEN VERHANDELTE ICH NICHT.“ ZUR ARISIERUNGEN DES SCHRIFTSTELLERS ĽUDOVÍT MISTRÍK-ONDREJOV

JÁN HLAVINKA

Die vorgelegte Studie widmet sich der Partizipation des bekannten slowakischen Schriftstellers, Ľudovít Mistrík-Ondrejov, an der Arisierung des jüdischen Eigentums in den Jahren 1939-1945 in der Slowakei. Die Partizipation Ľ. Mistrík-Ondrejovs an der Arisierung der jüdischen Firmen in Bratislava ist schon längst bekannt, aber bislang schrieb man darüber nur ausschließlich im Zusammenhang mit einer konkreten Gesellschaft: mit der Buchhandlung von Žigmund Steiner, welche Ľ. Mistrík-Ondrejov gerade durch Arisierung in seinen Besitz im September 1941 brachte. Dieser Arisierung widmeten auch slowakische Medien mehrmals ihre Aufmerksamkeit.

Die Studie bietet einen komplexen Blick auf Arisierungsaktivitäten des Schriftstellers Ľ. Mistrík-Ondrejov, der, wie es aus der Forschung hervorgeht, nicht nur die Buchhandlung Žigmund Steiners, sondern auch bei 50% Beteiligung an noch größerem Unternehmen in Bratislava – Firma Bratia Känzler (Brüder Känzler) profitierte, die ihm noch im Juli 1941 in der Arisierung zugeteilt wurde.

Der Gegenstand der Studie ist die Analyse der Gründe, für welche Ľ. Mistrík-Ondrejov als (vollständiger, bzw. teilweiser) „Arisator“ dieser Bratislavaer Firmen benannt wurde, sowie die Analyse der finanziellen Aspekte der beiden Arisierungen. Sie widmet sich ebenso der Frage der Beziehungen zwischen Ľ. Mistrík-Ondrejov und

den ursprünglichen Eigentümern der beiden betroffenen Unternehmen, genauer den erfolgreichen Bemühungen des Schriftstellers um ihre Beseitigung aus den genannten Gesellschaften nach der Arisierung.

Zur Studie gehören auch die bisher nicht veröffentlichten und praktisch unbekannten Feststellungen über beide arisierten Fälle, welche die Auflösung beider arisierten Übertragungen auf L. Mistrík-Ondrejov noch vor dem Ende 1944 dokumentieren und seine Reaktion auf diesen Schritt des Regimes der Volkspartei beinhalten.

Ján Hlavinka, PhD.

Historický ústav SAV

P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: hisjhla@savba.sk